

Памірська Л. Ю.
аспірантка кафедри педагогіки Житомирського
державного університету ім. Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ МОВНОЇ ОСВІТИ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

На рубежі третього тисячоліття світ вступив у нову епоху глобалізації освіти, яка вимагає формування єдиних цілей для усіх країн. Проблеми міжетнічного спілкування, етнонаціональних стосунків поставили перед людством з небувалою гостротою. Освіта ХХІ століття потребує переосмислення, трансляції, наслідування і в той же час – збереження загально – людських цінностей на етнокультурному, міжкультурному та полікультурному рівнях. Стає доцільним вивчення історико – педагогічної спадщини регіонально – етнічної території України.

Наразі історія створення та функціонування на території Волинської губернії навчальних та культурно-освітніх закладів висвітлювалась у багатьох роботах сучасних українських істориків. Зокрема, відомі дослідження Журбелюк Г. В., Самарцева І. Г., Іващенко О. М., Поліщук Ю. М. та інших авторів, у яких характеризуються мережа єврейських національних закладів шкільного типу, наведено статистичні дані щодо єврейських культосвітніх закладів [1; 2; 3]. Дисертаційне дослідження Н. Кротік відтворює динаміку процесу розбудови єврейської освіти у 20-х-30-х рр. ХХ століття, виділяє фактори, що сприяли єврейській освітній системі розвиватися більш швидкими темпами у порівнянні з іншими етносами [4]. Проте поза увагою дослідників лишилося дослідження загальної тенденції та механізму існування етнонаціонального освітнього простору в Україні.

У цій роботі авторка ставить перед собою наступні завдання: 1) дослідити процес становлення та розвитку єврейської освіти у Російській імперії, зокрема на Волині у період з кінця ХІХ – початку ХХ століття; 2) проаналізувати стан мовної освіти євреїв у зазначений період.

Уперше за довгі десятиліття, а то й століття, єврейська мова утверджується під захистом постанов Міністерства освіти в УНР, а особисті позиції міністра освіти у 20-х рр. І. Огієнка, у Радянській Україні – з 1927-го року М. Скрипника. Довгим і драматичним був шлях представників єврейського етносу до своєї національної школи, мови.

На початку 60-х рр. ХІХ століття, як свідчить аналіз джерел, багато представників прогресивного російського єврейства не захоплюють-

ся асимілятивним духом, навіть протидіють йому. Варто згадати перші спроби створити у XVII столітті єврейські газети в Амстердамі, Німеччині (Берліні та інших містах), створити гурток любителів єврейської мови (Келігсберг, 1783). Ці роки пізніше названо початком духовного перелому єврейства, прилучення його до німецької європейської культури, епохою єврейського Просвітництва.

До початку XIX століття відноситься спроба заснувати в Росії єврейський друкований орган. Прогресивну єврейську думку публічно підтримує відомий учений, попечитель Одеського навчального округу Микола Іванович Пирогов (стаття в «Одесском вестнике», 1858 р.). Кореспондент журналу «Гаммагід» приймає цей виступ як благословення, пов'язує з іменем М. Пирогова найкращі сподівання: «Кончились дни тьмы; настало время мира между народами, надо изучать язык страны, в которой живем, тогда процветет дом Якова, евреи станут гражданами страны, и не будем больше терпеть унижения, как в бывшее время» [5; 33-34].

Прогресисти («маскіли») 40-х рр. виростили на початках німецької культури, вірили, що Миколаївський уряд сповнений гуманних ідей, варто лише йому роз'яснювати єврейські проблеми. Граф Уваров, прибічник реакції та застою намірювався об'єднати євреїв та прилучити їх до спільних основ громадянства. Однак євреї-прогресисти залишилися чужими російській культурі. Цьому сприяло і те, що в Росії основою культури була російська мова, а у тих областях, де дозволено жити євреям, побутувала народна (національна мова): в Курляндії – німецька та латинська, у Литві, Білорусі – польська, литовська, жмудська і білоруська, у так званому Південно-Західному краї (Малоросії) – малоросійська (українська) та польська.

Загальне суспільне піднесення після Севастопольської поразки торкнулося і єврейської інтелігенції, що пройшла російську школу. Найсолідніші друковані органи (журнал «Современник» та ін.) вимагали ліквідації обмежень щодо єврейської культури. З газетних стовпців було вилучене слово «жид», російсько-єврейські інтелігенти відчували силу громадської думки. З метою просвітництва серед євреїв в Одесі відкривається російськомовний журнал «Рассвет». Одним із програмних завдань органу було прилучення євреїв до вивчення «отечественного языка», породичання з вітчизняною освітою, залучення до заснованих урядом єврейських раввинських і казенних училищ. Інтелігентів-ініціаторів просвітництва дуже турбувала проблема зіпсованого жаргону – «жидовско-немецкого языка» – саме ним користувалися євреї в Росії. «Он до того испорчен, – з гіркотою констатували автори програми журналу «Рассвет», – что едва ли заслуживает названия языка. Никакие серьезные сочинения невозможны

на этом языке, по отсутствию в нем грамматических правил и по невозможности выразить в нем множество отвлеченных понятий и идей» [5; 41].

Отже, народ без власної території і власної живої мови, маючи лише мертву єврейську мову та єврейсько-німецький жаргон, чи може такий народ сподіватися на власну освіту, властиву самій природі народу?.. Ось що найбільше хвилювало, чим найбільше переймалися євреї. Ось чому найромантичніші з них, без попередньо виставлених гіпотез, покладали надії на російську мову як об'єднуючу ланку, наївно вірили, що російська мова більш-менш знайома кожному єврею в Росії.

Однак, за висновком С. Л. Цинберга, євреї, окрім горстки інтелігенції, повально не знали російської мови, вона залишалася чужою їм саме тому, що в Росії вони жили компактно (близько 1,5 млн. чоловік), ізольовано від іномовного середовища. Не переконливим звучало порівняння з мовною ситуацією на Заході, де їхні одноплемінники вкраплювалися в чуже населення, швидко піддавалися мовній асиміляції. Резолюцією на клопотання євреїв щодо журналу для євреїв російською мовою було відхилено.

«Ничего так не сближает и не связывает людей, как язык», – таку тезу стверджували редактори омріяного журналу «Рассвет», і в 1859 р. у міністерство освіти Росії знову постує записка від Тарнополь та Рабиновича про замір щиро зливатися з іншими націями. Нарешті, 1860 р. за сиріяня М. І. Пирогова, «Рассвет» отримує дозвіл на видання.

«Рассвет» закликав російське єврейство замінити свій жаргон російською (державною) мовою. Російська мова мала стати надійним провідником на шляху до освіти, збагатити фізичну, моральну діяльність. «Наше отечество – Россия, так же, как ее воздух, и язык должен быть нашим» [5; 51].

Тим часом щодо російськомовної асиміляції в єврействі намітилося ще з середини ХІХ століття три течії: крайня позиція, як заперечення мовного впливу, збереження старовини, помірний середній напрямок, що представляв євреїв, котрі вважали себе справжніми прусаками Мойсеевого закону, тобто розглядали єврейство як релігійне співтовариство, як історичних євреїв. Помірного, середнього погляду дотримувався і «Рассвет»: «... евреи, по счастью, не перестают оставаться евреями и сохраняют все существенные свои особенности: только при таком условии и могут они быть самостоятельными, своеобразными деятелями общей цивилизации» [5; 54].

Як бачимо, заміри євреїв були прозорими: брати участь в «их образовании и их успехах» і в той же час зберігати, розвивати та удосконалювати свою національну приналежність.

Євреї прагнули розкрити перед своєю молоддю багатства національної літератури, обрядовий культ, не бути рабами європейської цивілізації, не тільки «грітися біля чужого вогню». Освіта вважалася святою справою. Глибокого осуду з боку «Рассвета» (Гальберштадт) викликали освічені євреї у польських містах – як космополіти, «люди безличные, всей силой образывающие с себя малейший след еврейского происхождения, которым хуже проклятия гремит в ушах слово «жид» [5; 56].

Просвітницькі сподівання щодо журналу «Рассвет» не справдилися саме тому, що російська мова залишалася іноземною, чужою, малознайомою російському компактному єврейству, причому жодного передплатника не було у малоросійській Полтавській та Харківській губерніях.

Однак журнал «Рассвет», пізніше «Сион» не переставали закликати євреїв до «божественного світила» – освіти. Представлення власної освіти, історії, літератури, внутрішнього духовного життя перед російською публікою мало вплинути на позитивне ставлення у Росії до євреїв загалом. «В России мы должны стать россиянами», – заявив журнал «Сион» (Гольденвейзер). Проте ця заява викликала осуд Гольдендаха, який вважав, що єврейство – нація, хоча й без території. Вона нагадує йому рослину, пересажену у новий ґрунт, де давно, серед інших рослин, зберігає свою природу. Отже, євреї відстоювали дві протилежні позиції: за обрусіння і проти обрусіння, яке пов'язували з пануванням однієї нації над іншою, тому протестували проти навчання євреїв в російськомовних гімназіях та університетах.

У гімназіях та університетах євреї вивчали як іноземну німецьку мову, яка була ближчою і легшою для них, ніж російська, окрім того, з носіями німецької мови вони вели торгівлю, іншими словами, німецька мова складала практичніший (ринковий) інтерес. Не сприяли інтересу до російської мови заборона Святого Письма єврейською мовою, використання для домашньої освіти тільки християнських нянь тощо. Тим часом окремі представники єврейської інтелігенції (журналісти, письменники) вірили, що німецька мова з часом зійде з програм у єврейських школах, буде замінена російською – це стається тоді, коли Росія займе важливе місце у науці, світовій торгівлі. Рівночасно вірилося у кінцеве обрусіння євреїв [5; 67]. Німецька мова сприймалася як китайська стіна між єврейством та російським населенням.

Ферсувалася наполеглива думка про необхідність викладати в єврейських училищах усі предмети російською мовою. Національною бідою для усіх народностей в Росії була посилена русифікація після польського повстання, боротьба з польськими впливами. Євреї відчували себе синами своєї Вітчизни і прагнули, як і раніше, злитися з домінуючою нацією,

не вважали Польщу своєю отчизною. За п'ять століть євреї не перейнялися польським духом, мораллю, звичаями та традиціями – це було унікальне явище на шляхах столітніх єврейських мандрів. Польща була для них землею торгів, ярмарок – тут вони зустрічали лише презирство. Євреї уникали навчатися у польських школах, навіть якщо тут обов'язково була російська мова. Їм більше імпонують єврейські школи з викладацями російською мовою, вони вступають до раввинських училищ у Варшаві, Любліні. Польща не сприяла освіті євреїв, уряду вигідніші були євреї (жиди) неосвічені.

Характерно, що на відкритті єврейсько-російського училища у польському місті Закрочеме викладач Паперна підкреслив: «... нам нужно стать лицом к лицу с требованием времени и видами правительства, быть верными гражданами Империи, усвоить себе язык и цивилизацию господствующего народа и сделаться деятельными и полезными членами великого организма нашей империи» [5; 125].

Єврейська інтелігенція закликала євреїв брати приклад з братів у Германії, Франції, Анатолії та Америці («будь євреєм дома, а вне дома – человеком»).

При цьому важливо, на нашу думку, виділити позицію «Волинских губернских ведомостей». Газета ворушила проблему вирішальної ролі в освіті євреїв синагоги. На сторінках цього друкованого органу висловлювалася радість з того факту, що «благотыслящие из евреев города Житомира задумали учредить русско-еврейское общество с отдельной для него синагогой с целью содействовать обрусению своих единоверцев и слиянию их в гражданском отношении с коренным русским населением» [5; 127].

У грудні 1863 р. М. Н. Муравйов розпорядився заснувати кілька десятків шкіл російської грамотності. Однак євреї не прагнули навчатися у тих школах. У циркулярі (1864 р.) головного начальника Північно-Західного краю єврейським сім'ям погрожують штрафами у випадку ігнорування школою, а єврейським депутатам та раввинам рівночасно наказано було неухильно наглядати за виконанням цього розпорядження – їх так само залякувано штрафами. Зі шкільної практики викоринювалася польська мова, а з нею – і можливість впливу польського духу. Цедербаум публічно закликав єврейське населення навчати дітей тільки російською мовою. Тим часом навіть в єврейську казенну (офіційну) школу єврейські діти вступали неохоче, бо ортодоксальні верстви населення негативно відносилися до таких шкіл. Тому в 1864 р., за дорученням уряду робить огляд усіх єврейських закладів у північно- та південнозахідних губерніях професор Постельс. Письменники, журналісти називають єврейські учи-

лица одним з найсвітліших явищ в єврейському житті. Стан єврейського народу у громадянському відношенні тим часом спричинив офіційне визнання уряду поширення єврейської освіти в душі релігії, необхідність книжок давньоєврейською мовою в галузях основних наук. Порухувалися проблеми:

- чи потрібні спеціальні єврейські училища, коли всі інші відкриті для євреїв?

- як пристосувати єврейські училища для потреб народу?

- як організувати релігійну основу освіти?

Обрусінню чинили шалений опір раввини. Міцніло розорення того, що усі народи кінцевою метою мали політичну самостійність, євреї ж тільки ступили на шлях формування єврейської національності. Якийсь анонім публічно назвав російських євреїв у «quasi – національному лущинні» [5; 191] – російські євреї, на його думку, мали стати росіянами єврейського віросповідання. В юдаїзмі євреї (Смоленскін та ін.) бачили продукт національної творчості, прояв індивідуальності та національної свідомості, що має дві основи: єврейську мову і месіанський ідеал відродження.

Цей короткий екскурс в історію єврейської освіти на наших землях дозволяє зробити висновок про організацію мовної освіти євреїв:

- своєю власною мовою у вигляді єврейсько-німецького жаргону освіту організувати євреї не могли, тому навчання проходило мовою народу, серед якого жили, – російською, що була для них чужою, складною як мова зовсім іншої слов'янської мовної групи, бо жили вони на дозволених територіях компактно, ізольовано від мовного середовища;

- власне, російська мова вивчалась як іноземна, хоча й лишалась на рівні «отечественного языка». Офіційною мовою в навчальних закладах була німецька мова германської групи, легша для вивчення, ніж російська, але все ж мова іншої країни західно-європейських мов – її потреба була обумовлена ринковими (торговельними) відношеннями.

Дана робота не вичерпує всіх аспектів порушеної тематики і потребує подальшого глибокого дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Журбелюк Г. В. Єврейські школи на Поділлі в контексті політики колонізації: нацменшини Правобережної України: історія і сучасність: науковий збірник / Г. В. Журбелюк. – Житомир: Волинь, 1998. – (Серія «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині»). – Т. 16. – 1998. – 226 с.

2. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок ХХ ст. / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С. 22.

3. Іващенко О. М. Євреї Волині : кінець VIII початок XX століття : О. М. Іващенко, Ю. М. Поліщук. – Житомир : Волинь, 1998. – 192 с.
4. Кротік Н. Л. Становлення і розвиток єврейської освіти в Україні (20 – 30 рр. XX століття) : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Л. Кротік; Житомирський державний університет ім. І. Франка. – Житомир, 2007. – 243 с.
5. Цинберг С. Л. История еврейской печати в России в связи с общественными течениями : [22 портрета в тексте] / С. Л. Цинберг. – Петроград : Типография Н. Флейтмана, 1915. – 264 с.